

Muntgewichten

- **De functie van muntgewichten**

De waarde van munten werd oorspronkelijk bepaald door de hoeveelheid edelmetaal waaruit ze waren vervaardigd. Om te controleren of munten wel de vereiste hoeveelheid edelmetaal bevatten, werden kleine platte schijfjes of blokjes vervaardigd met dezelfde massa als de te controleren munt. Dit zijn de zogenaamde muntgewichten. De voorzijde van het muntgewichtje verwijst naar de te wegen munt, op de achterzijde staat doorgaans het persoonlijke merk van de maker of het wapen van de stad waar het gewichtje gemaakt is.

De controle van munten was nodig omdat er ook minderwaardige munten in omloop waren. Sommige van deze munten werden als imitaties of valse munten geslagen, maar vaak ging het ook om gemanipuleerde erkende munten. Er zijn voorbeelden bekend van uitgeboorde munten, waarbij een deel van het oorspronkelijke edelmetaal vervangen is door een goedkopere variant. Een andere methode is het zogenaamde semineren, waarbij met een chemisch middel

het hoogwaardige edelmetaal aan de munt onttrokken wordt. Hoewel munten ook door gewone slijtage in gewicht konden afnemen, kwam het geregeld voor ze minder wogen dan toegestaan was doordat men kleine stukjes van munten afknipte. De zo verzamelde metaalknipsels konden uiteindelijk om- en samengesmolten worden. Het afknippen van munten wordt snoeien genoemd; deze manier van vervalsen bestaat al sinds muntgeld in gebruik is.

Van vóór 1400 zijn er muntgewichten bekend uit met name Egypte, de Romeinse, de Byzantijnse en de Arabische wereld. In de 16^e eeuw werden er technieken in het ontwerp en de productie van munten ontwikkeld om het snoeien te voorkomen. Men bracht daartoe randschriften, een opstaande muntrand, een kartelrand of een tekst aan. In de loop van de 17^e eeuw raakte het nawegen van zilveren munten buiten gebruik. De intrinsieke waarde van deze munten was voor deze moeite te laag geworden. Muntgewichten uit die latere periode zijn dus in de regel bedoeld ter controle van gouden munten.

In de 18^e eeuw was de muntcirculatie lang niet meer zo divers als in de 17^e eeuw. Veel oude muntsoorten waren niet langer in omloop, en munten uit het buitenland kwamen ook steeds minder op de Nederlandse markt. Daarentegen kwamen wel veel oude gouden munten (dukaten) terug naar Nederland, die ooit uitgevoerd waren. Daaronder bevonden zich veel imitaties en zeker ook gesleten en gesnoeide exemplaren. Toch werd de behoefte aan muntgewichten steeds minder. Rond 1800 zijn de laatste traditionele muntgewichten vervaardigd. Muntgewichten werden opgeborgen in een zogenaamde muntgewichtdoos, die vaak fraai was uitgevoerd en een tamelijk kostbaar goed was. In vierkante uitsparingen werden de muntgewichten opgeborgen. Boven elke uitsparing werd de naam van de munt genoteerd waarvoor het muntgewicht in kwestie diende. De blokjes hadden ongeveer dezelfde afmetingen in het platte vlak; de dikte varieerde al naar gelang de massa van de munt waarop het blokje betrekking had. Een muntgewichtdoos bevatte verder een kleine balans met een rond en een driehoekig schaalpje.

↑ Een muntbalansweegschaal en een muntgewichtdoos met muntgewichten

Het aantal gewichten in een doos was afhankelijk van de wensen van de gebruiker en van de monetaire situatie van die tijd. Die gebruikers konden variëren van boeren tot bankiers. De vroegste muntgewichtdozen die in Nederland werden gebruikt, dateren uit de 16e eeuw en waren hoofdzakelijk in Antwerpen en Keulen vervaardigd. Deze dozen konden tot wel 40 uitsparingen voor muntgewichten bevatten, terwijl jongere exemplaren, uit de 18e eeuw, soms slechts negen vakjes hadden. Vaak kon er meer dan één muntgewicht in een vakje worden bewaard, waardoor een eigenaar van een muntgewichtdoos wel over niet minder dan 60 muntgewichten kon beschikken. Het merendeel van de muntgewichtdozen stamt uit de eerste helft van de 17e eeuw en uit de tweede helft van de 18e eeuw. In die perioden was er veel goudgeld in omloop in de Nederlanden; in het tijdvak 1650-1750 was de circulatie van gouden munten juist relatief laag. In de loop van de 19^e eeuw zijn de gouden munten grotendeels van de markt verdwenen, en daarmee ook de muntgewichten.

- **Het uiterlijk en de productie van muntgewichten**

Muntgewichten zijn doorgaans van messing (geelkoper) en werden gegoten. De lieden die als muntgewichtmakers te boek staan, kochten blanco messing blokjes van brongsiers als halffabricaten. Voordat ze de voor- en achterkant van een blokje van

afbeeldingen voorzagen, vijlden ze de blokjes bij tot het juiste gewicht. Soms zijn de strepen van dit vijlen, die justeerstrepen worden genoemd, nog goed zichtbaar.

De muntgewichtmakers kochten blanco messing blokjes van bronsgieters als halffabricaten. Voordat ze de voor- en achterkant van een blokje van afbeeldingen voorzagen, vijlden ze de blokjes bij tot het juiste gewicht. Soms zijn de strepen van dit vijlen, die justeerstrepen worden genoemd, nog goed zichtbaar.

Vanaf ongeveer 1400 werden in de zuidelijke Nederlanden muntgewichten vervaardigd. Deze waren vierkant, soms bijna rechthoekig van vorm en waren slechts aan één zijde van een afbeelding voorzien. Rond 1500 verschenen er ronde muntgewichten die op beide zijden een afbeelding droegen: op de voorzijde een vereenvoudigde muntbeeldenaar, op de keerzijde een gewichtsaanduiding. De ronde vorm werd al snel weer verlaten. Nadat men in de loop van de 16e eeuw de afmetingen van muntgewichten had gestandaardiseerd, zijn er alleen nog vierkante muntgewichten gemaakt. Deze blokjes liepen taps toe, waardoor ze gemakkelijker uit de vakjes van een muntgewichtdoos te halen zijn. Het grootste vlak was de bovenkant (voorzijde); daarop stond de aanduiding van de muntsoort. Deze aanduiding wordt de blokbeeldenaar genoemd. Op de onderkant (keerzijde) is meestal, maar niet altijd, een makersmerk aangebracht. Beide zijden werden tegelijkertijd gestempeld.

Doordat een muntgewichtje maar beperkt ruimte bood voor het aanbrengen van een van beide voorstellingen van de desbetreffende munt, creëerde de muntgewichtmaker doorgaans een vereenvoudigde weergave van de meest sprekende zijde, waarbij meestal enkele opvallende details eruit werden gelicht. Dit proces van vereenvoudiging heeft wel tot gevolg dat soms voor het gemak een blokbeeldenaar van een bepaalde munt voor verschillende uitgiften van die munt wordt gebruikt of dat een voorstelling in spiegelbeeld is overgenomen. Dat maakt het identificeren en determineren van muntgewichten niet eenvoudig, zeker niet wanneer er ook afwijkingen in het gewicht optreden.

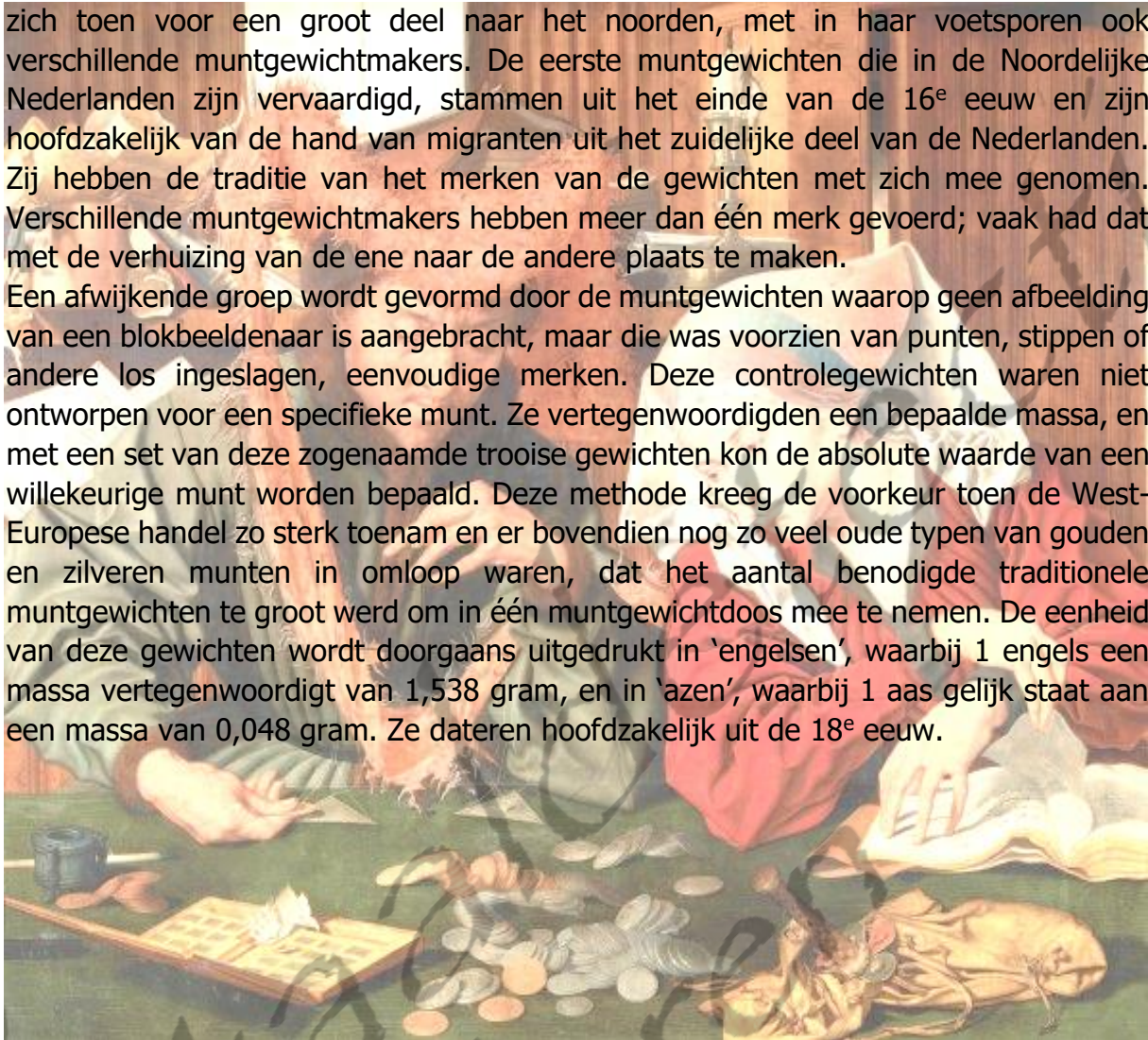
Regelmatig is in de blokbeeldenaar ook een jaartal opgenomen, maar men mag niet voetstoots aannemen dat dit het jaar was waarin het muntgewicht is gemaakt.

Meestal is het jaartal gekopieerd van de munt of van een ouder muntgewicht dat als voorbeeld diende. Het komt echter ook voor dat er een jaartal op de voorzijde van het muntgewicht is opgenomen dat veel later is dan de periode waarin de oorspronkelijke munt is geslagen. In dat geval zal het betreffende jaartal eerder de productie van het muntgewicht dateren dan de uitgifte van de munt, maar doorgaans biedt een jaartal op de keerzijde meer houvast voor de datering van het muntgewicht. Verder zijn er ook vaak letters aan de vereenvoudigde blokbeeldenaars toegevoegd, die als hulpmiddel ter identificatie van de bedoelde muntsoort dienden, zoals AG voor Andreasgulden.

In de 16^e eeuw lag het economische machtscentrum van de Nederlanden in het zuiden, in Antwerpen om meer precies te zijn. De meerderheid van de muntgewichten uit die tijd is geproduceerd in Antwerpen. Zij kenmerken zich door het Antwerpse handje dat in de regel deel uitmaakt van het merkteken op de keerzijde. Door de gevolgen van de opstand tegen de Spaanse overheersing verloor Antwerpen vanaf 1585 de economische machtspositie die het in de 16^e eeuw had. De handel verplaatste

zich toen voor een groot deel naar het noorden, met in haar voetsporen ook verschillende muntgewichtmakers. De eerste muntgewichten die in de Noordelijke Nederlanden zijn vervaardigd, stammen uit het einde van de 16e eeuw en zijn hoofdzakelijk van de hand van migranten uit het zuidelijke deel van de Nederlanden. Zij hebben de traditie van het merken van de gewichten met zich mee genomen. Verschillende muntgewichtmakers hebben meer dan één merk gevoerd; vaak had dat met de verhuizing van de ene naar de andere plaats te maken.

Een afwijkende groep wordt gevormd door de muntgewichten waarop geen afbeelding van een blokbeeldenaar is aangebracht, maar die was voorzien van punten, stippen of andere los ingeslagen, eenvoudige merken. Deze controlegewichten waren niet ontworpen voor een specifieke munt. Ze vertegenwoordigden een bepaalde massa, en met een set van deze zogenaamde trooise gewichten kon de absolute waarde van een willekeurige munt worden bepaald. Deze methode kreeg de voorkeur toen de West-Europese handel zo sterk toenam en er bovendien nog zo veel oude typen van gouden en zilveren munten in omloop waren, dat het aantal benodigde traditionele muntgewichten te groot werd om in één muntgewichtdoos mee te nemen. De eenheid van deze gewichten wordt doorgaans uitgedrukt in 'engelsen', waarbij 1 engels een massa vertegenwoordigt van 1,538 gram, en in 'azen', waarbij 1 aas gelijk staat aan een massa van 0,048 gram. Ze dateren hoofdzakelijk uit de 18e eeuw.

Detail van een schilderij uit 1539 van Marinus van Reymerswaele. 'De geldwisselaar mrt zijn attributen met een muntbalansweegschaal en een muntgewichtdoos vol met muntgewichten

Bronnen

- *Muntgewichten van het terrein van het voormalige Canisiuscollege aan de Berg en Dalseweg te Nijmegen*
Th.M. Jansen en M.J.M. Zandstra
- *Gezocht en Gevonden. Bodemvondsten uit Gent*